

Інна Тукаленко, к. політ. н.*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна*

ВПЛИВ ФЕМІНІЗМУ НА РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Inna Tukalenko, PhD in Political Science*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

THE INFLUENCE OF FEMINISM ON THE DEVELOPMENT OF DEMOCRACY: THE THEORETICAL ASPECT

Within the article, feminist approaches that carry out a critical analysis of the patriarchal foundations of liberal democracy are systematized. The following mechanisms of overcoming the drawbacks of the concept of universal citizenship are considered: the activation of women's participation (the development of participatory democracy), the expansion of group representation (the development of gender sensitivity of pluralistic democracy), the transformation of all discourses and practices where "woman" is constructed as "object of submission". On the example of the provisions of the documents of the United Nations, the influence of the theoretical concepts of feminist critique of democracy on the construction of political goals and intentions of the world political community is being proved.

Keywords: feminism, democracy, participatory democracy, pluralistic democracy, gender equality.

Постановка проблеми. Демократія від часів її заснування в античних Афінах зазнала суттєвої трансформації в багатьох аспектах. Зокрема, кардинальним змінам був підданий спосіб функціонування демократії, що виявляв себе у прямій формі народовладдя (безпосередньої участі громадян в управлінні) та був витіснений, в часи становлення ліберальної парламентської демократії, репрезентативною формою громадянської участі. Це значно послабило роль кожної особистості у впливі на політичний процес, проте уможливило функціонування демократії у великих – територіально та чисельно – державах. Поза цим, еволюціонування демократії відбувалося і у фундаментальному, для даного політичного режиму, питанні – громадянської ідентифікації. Афінська демократія визначається сучасною політичною науковою як класова та патріархальна, адже спиралася на встановлення обмежень громадянської участі для невільників (полонених та боржників) та жінок. Ці обмеження, не лише з сучасної перспективи, але і з погляду більш ніж двохсот річної історії впровадження демократичного парламентського представництва, зазнавали гострої критики та поступово скасовувалися.

Так, від 1794 року (першої «спроби» скасування рабства у Франції) і до 1869 – року скасування рабства у Португалії, рабство забороняється у Іспанії (1911), Британській імперії (1833), у Сполучених штатах Америки (1865). Це дало поштовх для поетапного розширення громадянських прав на всіх чоловіків. Білі чоловіки у Америці отримали право голосу в 1820 році, а за 50 років воно було поширене на всіх чоловіків, включно із нещодавніми рабами. Франція визнала виборчі права чоловіків 1848 року, а до 1900 року їх вже отримали чоловіки в Німеччині, Австрії, Данії, Швейцарії, Іспанії, Греції, Новій Зеландії, Норвегії¹. Та лише наприкінці цієї переможної хвилі почали з'являтися перші здобутки і у боротьбі жінок за включення їх до категорії громадян на рівних засадах із чоловіками. Більшість європейських країн та Сполучені штати закріплять право жінок на «голос» після Першої світової війни, паралельно доляючи їй інші табу на повноцінну реалізацію у суспільному житті та родині – права на опіку над дітьми, на розлучення, на спадок та розпорядження коштами, на освіту та роботу, тобто володіння тими громадянськими і цивільними правами, котрі вже мали всі чоловіки.

¹ Мортімер, Іен (2018). *Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас.* Харків: Фабула, 285.

Усі ці зрушення стали можливими завдяки тривалій, більш ніж столітній боротьбі жінок за свої права. Фемінізм як теорія і політичний рух спричинився загалом до перегляду цивілізаційних основ західного світу, що угрупувалися на патріархальних ідеологемах і практиках та вплинув на еволюцію демократії, котра поступово позбавлялася успадкованих з давніх часів переконань у різній цінності статей. Закріплення ліберальної ідеї універсального громадянства, поширеного на всіх людей, не залежно від кольору шкіри, статевої чи національної приналежності змінило суспільні взаємини, сферу праці та політичні системи. Проте час оприявнив проблеми і межі демократичного потенціалу універсальної ліберальної рівності, що виявилися у нездатності рівних прав забезпечувати рівні можливості для різних категорій і груп людей, зокрема жінок і чоловіків. Усвідомлення цього породило у феміністичних студіях сплеск теоретичних роздумів, котрі так чи інакше апелювали до необхідності наступного етапу трансформації демократії, що здатна була би розвинути чутливість до специфічних проблем груп та спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феміністична критика ліберальної демократії була розгорнута найбільш інтенсивно від кінця 70-х років ХХ століття. Фундаментальною працею, що артикулювала проблему маскулінного походження ідеалу демократичної рівності була книга Керол Пейтман «Статевий контракт». Не меншого значення для переосмислення ролі та механізмів демократії у забезпечені реального рівноправ'я жінок і чоловіків, стала ще одна праця цієї авторки – «Фемінізм і демократія». Ідею релевантності статі демократії розвивають Айрис Янг та Анне Філіпс, питання розбудови демократичної соціальної держави, заснованої на рівноправ'ї піднімає Ненсі Фрейзер, а Шанталь Муфф апелює до необхідності концептуального переосмислення категоріальних зasad тлумачення політики та влади, що уможливлюватиме зміни інститутів та механізмів демократії.

Для комплексного погляду на проблему впливу фемінізму на демократію нам *необхідно* розглянути всі основні підходи в тлумаченні цього зв'язку та виявити кореляцію між теоретичним аналізом цієї проблеми та реакцією демократичних інститутів на її висновки і рекомендації.

Виклад основного матеріалу.

Для належного функціонування сучасної ліберальної моделі демократії витіснення громадянської нерівності було наріжним пунктом і стверджувалося за умови руйнування зв'язку між соціально-політичною нерівністю та стійкими груповими розрізняннями. Це означає, що наявні в державі групи людей, марковані за різними ідентифікаційними ознаками – статі, раси, віри, етнічної приналежності та ін. – не повинні ставати базою політичного розшарування. Цю тезу, особливо ретельно обстоює Чарльз Тіллі (Charles Tilly), пояснюючи, що не відсутність категоріальних розрізень як таких зумовлює успішність демократії, а – впровадження такої стратегії співіснування груп, де розрізnenня не стануть лініями розламу публічної політики.

Традиційно ж західні політичні режими вибудовували систему прав та обов'язків, ґрутованої на категоріальній нерівності. Але демократія, навпаки, є нестійкою настільки, наскільки «подібні розрізняння домінують у публічній політиці» та розквітає, «коли нерівності повсякденного життя не пов'язані з нерівностями у відношенні держава – громадянин»¹. З іншого боку Ч.Тіллі визнає, що в демократичних режимах декларування загальної рівності не знімає потребу «управління» категоріальними нерівностями, адже «боротьба за те, до якого ступеню держава повинна підтримувати чи міняти існуючі категоріальні нерівності»² залишається актуальною. З боку ж представни/ків/ць різних груп ця дилема формулюється як проблема визначення границь припустимих втручань у сферу ідентичнісного та врахування їхніх інтересів у публічній політиці. У феміністичних дослідженнях не має консенсусу щодо вирішення цієї дилеми, як з огляду на заперечення самої есенційної сутності жіночого, так і з огляду на потребу врахування інтересів внутрішньо неоднорідної категорії жіноцтва.

Декотрі ж з феміnistok побоюються, що інтенсифікація феміністичних домагань до демократії може загрожувати стійкості її інституцій. Зокрема йдеться про підхід Мері Діц, котрий цілком суголосний тіллівському занепокоєнню. Еволюція демократії в бік ускладненої диференціації громадянства, що враховуватиме категоріальні ідентичнісні розрізняння, зокрема і міжстатеве, зіткнеться зі складними викликами, що можуть загрожувати розвитку демократії. Так, Мері Діц

¹ Тіллі, Чарльз (2007). *Демократія*. Москва: Наука, 145.

² Тіллі, Чарльз (2007). *Демократія*. Москва: Наука, 145.

(Mary G. Dietz), наполегливо критикує бажання декотрих феміністок протиставити ліберальним універсальним демократичним політикам феміністські політики приватного, як осереддя особливого роду чеснот. Вона, зокрема, піддає сумнівам здатність матернальних чеснот конвертуватися у політичні, оскільки материнський досвід вибудовується навколо чуттєвої взаємодії з «конкретним іншим», що принципово суперечить сутності демократичних публічних політик, ґруntованих на необхідності узагальнення та уніфікації. А отже, вибудовувати на «ексклюзивності» колективний публічний простір є контраверсійною ідеєю, що розхитує фундамент демократії.

Але, цей «острах» руйнування самого фундаменту більшість феміністок не поділяла. Основним аргументом, що спростовував логіку вище наведених міркувань, стала теза про позірну абстрактність ліберального громадянства. Адже воно не пропонувало нового конструкту громадянства, а просто розширювало рамки ексклюзивно чоловічого на жіноцтво. Традиційне уявлення про головуючу роль чоловіка в родині, котра й наділяла саме його правом вирішувати та репрезентувати «голос» родини в цілому, прищеплювало переконання в тому, що відмінностей чи й суперечностей у ідейних орієнтаціях між подружжям не може бути або й не повинно бути (у найбільш консервативних версіях). А категорії «громадянин» та «домогосподар» фактично ототожнювалися саме з чоловіком, не маючи не тільки граматичної нейтральності, але й змістової. Звідси визнання громадянської рівності між чоловіками і жінками фактично виявилося пропозицією поширення чоловічого шаблону на обидві статі.

Таке категоріальне розширення безумовно мало велике позитивне значення у конструюванні нових сфер можливостей для «другої» половини людства, але як з'ясувалося згодом, породило невидимі бар'єри для функціонування демократії на паритетних засадах. Насамперед це виявилося у різних можливостях жінок репрезентувати себе у суспільно-політичній сфері. Поступово науковиці та науковці у феміністичних та гендерних дослідженнях висвітлили цілу низку проблем, які навіть отримали свої усталені формулювання, як от: «скляна стеля», «гендерний розрив», «фемінізація бідності», «непряма гендерна дискримінація», «професійна гендерна сегрегація» тощо. Кожне зі згаданих понять характеризувало феномен неправових перешкод, що заважали жінкам на рівні з чоловіками скористатися універсальними правами. Тому, насамперед, було важливим виявити механізми такої дискримінації, які й призводили до інституалізації нерівної дії формально рівних норм та знайти можливості запобігання їхньому відтворенню.

Першою наймасштабнішою мішенню феміністичної критики стала проблема низької репрезентації інтересів жінок як групи в політиці. Унікальний досвід, проблеми та потреби жінок залишалися у політичному керуванні чоловіків, що і надалі посідали більшість позицій в політичних інституціях. Феміністки апелювали до факту статевого дисбалансу в представницьких органах та загалом політичних процесах як до недоліку/недосконалості ліберальної демократії. Айрис Меріон Янг (Iris Marion Young), зокрема, вважала, що цей гандж можна здолати впровадженням «додаткових механізмів презентації таких груп»¹. Вона розвивала, як ми бачимо, засади учасницької теорії демократії, що і мала би забезпечити «повноту» функціонування даного режиму як максимально наближеного до віддзеркалення групової різноманітності в суспільстві. Забезпечення ж інституалізації групового представництва можливе за кошт демонополізації ресурсів привілейованих груп, що гарантують їм відтворення домінуючих позицій.

Створення різноманітних державних інститутів, відповідальних за імплементацію «жіночого питання» в політичний порядок денної та інституалізація заходів позитивної дискримінації (введення законодавчих квот на представництво однієї статі) стали основними механізмами впровадження курсу на розвиток демократії дружньої жінкам. І хоча ці механізми набували все більшої підтримки у феміністському середовищі, проте вони не викликали однозначного схвалення.

Традиційно під сумнів бралася думка про спільну жіночу сутність, що мала бистати основою групової жіночої ідентичності та змістом «жіночого питання». Проте, не меншої критики зазнала й практика створення окремішних бюрократичних структур, відповідальних за впровадження жіночих інтересів та врахування жіночого голосу у прийнятті відповідальних державницьких рішень. На аргумент заперечення ессенціальної «природи» жінки, а отже стабільної бази жіночої групової ідентичності, дається цілком слушна відповідь: ідентичність може забезпечуватися не лише «природою», а спільним жіночим досвідом, концентрованим на родині й турботі, що слугує

¹ Філіпс, Анне (2006). Демократія. Антологія феміністичної філософії. Київ: Основи, 610.

достатньою ідентифікаційною характеристикою статі та має складні соціально-політичні наслідки, виражені у «гендерному контракті». Інституційні розбудови критикувалися як щодо створення ілюзорного ефекту вирішення проблем жіночого представництва так і щодо підданості цих інституцій вічному залізному закону Міхельса – олігархізації соціальної структури. Тобто закид стосується процесу бюрократизації й маргіналізації ідей та руху жіночого представництва.

Найширшої ж підтримки поміж феміністок отримала позиція К.Пейтман, що чітко і однозначно наголосила на недостатності вище описаних політик: «Ані рівні можливості лібералізму, ані активне громадянство демократії участі, що охоплює всіх людей, не можуть бути досягнуті без радикальних зрушень в особистому та домашньому житті»¹. Фактично К.Пейтман застосовує гасло другої хвилі фемінізму – «особисте – це політичне» – у діагностуванні проблеми гендерної нечутливості демократичних режимів кінця ХХ століття. І хоча заклик розглядати особисті, тобто сімейні, а отже асоційовані із жінкою, проблеми (сексуальності, абортів, домашньої турботи та опіки як сфери відповідальності жінок, особистого часу та простору для жінок тощо) як суспільно і політично значущі, активно обговорювався у феміністичному середовищі ще від початку 70-х років, К.Пейтман доводить його значення для демократичної практики в цілому.

Демократія так і не вийде із пастки «нерівноцінного громадянства», якщо не сприятиме забезпеченню рівних можливостей реалізації громадянських прав для обох статей та не розсуне межі андроцентричного політичного. Адже жінки не зможуть зреалізуватися на рівні з чоловіками ні у виробничій, ні у суспільній сфері, якщо їх і далі вважатимуть природно призначеними на виконання сімейних функцій, а чоловіки не зможуть реалізовуватися в повній репродуктивній діяльності допоки політично не створюватимуться можливості для цього, зокрема й завдяки трансформації ринку праці, ґрутованого на патріархатному укладі економіки. Навіть майбутнє демократії як такої, на думку американської науковиці, залежить від її здатності бути релевантною фемінізму: «Демократична» теорія і практика, що не є разом з тим феміністською, слугує лише опертям фундаментальної форми панування і тим самим перетворює у глузування ідеали та цінності, які як вважається, демократія повинна втілювати собою»².

Врешті, всі вище окреслені підходи піддаються критиці в концепції радикальної демократичної політики сучасної французької політичної мислительки Шанталь Муфф (Mouffe Chantal). Вона виводить рівень своїх аргументів у площину необхідності перегляду самого концепту політичного, що від середини ХХ століття все ширше ототожнюється з ліберальним уніфіковчим підходом урегулювання конфліктів, шляхом їхнього максимального витіснення з поля установлення групових відносин. Звідси її критика склеровується на доведення хибності безальтернативності «антиконфліктних» ліберальних політик. Шанталь Муфф вбачає небезпеку в недооцінці різнопідвидільності та конфліктогенності суспільств, яку не можливо – і на думку авторки – не потрібно – долати за будь-яку ціну. Ці зусилля швидше призведуть до загострення конфліктів аж до антагоністичної форми, і в першу чергу за лініями «природного» групового поділу, що Ч.Тілі визначав як категоріальне розрізнення. А значить розгортання міжетнічних, міжкласових, міжконфесійних та ін. конфліктів матиме високу ймовірність, високий градус протистояння і цим самим небезпечно посилюватиме виклики демократії.

Запобігти цьому здатне впровадження агоністичних політик, що не витісняють конфлікти, а каналізують їх та інституалізують в рамках ціннісної системи пліоралістичної демократії, де важить не стільки есенційна групова ідентичність, скільки спільність мети з максимальною реалізацією свободи та рівності. Індикаторами ж вирізnenня певних груп, що вступають у демократичну боротьбу, є «чисельні соціальні взаємовідносини, в яких ситуація домінування існує як дещо, чому слід кинути виклик з позиції принципів свободи та рівності»³. Ці проблеми можуть стати спільними для багатьох груп з різними ідентичнісними основами: раси, статі чи груповими інтересами: екологічні, антиглобалістські тощо. Тому, замість пошуку окремішнього шляху забезпечення рівності для себе, жінки могли би більш конструктивно вирішувати спільну для різних груп

¹ Пейтман, К. (2004). Фемінізм и демократія. Гендерная реконструкция политических систем. Санкт-Петербург: Алетейя, 959.

² Пейтман, К. (2004). Фемінізм и демократія. Гендерная реконструкция политических систем. Санкт-Петербург: Алетейя, 960.

³ Муфф, Шанталь (2001). Фемінізм, гражданство и радикальная демократическая политика. Ведение в гендерные исследования. Часть II: Хрестоматия. Харків: ХЦГІ; Санкт-Петербург: Алетейя, 227.

проблему конструювання підкорених суб'єктностей. І цей конструкт не зводиться до меж «категоріального розрізнення», він зазвичай є інтерсекційним, оскільки формування «підкореного суб'єкта» відбувається в багатьох площинах одночасно. А, звідси, феміністські цілі та завдання – стверджує Ш.Муфф – повинні полягати у трансформації всіх дискурсів, практик та соціальних взаємовідносин, де категорія «жінка» сконструйована у такий спосіб, що передбачає підпорядкування¹.

Усі окреслені підходи, як бачимо, відображають переконання у тому, що ліберальна демократія є незадовільною моделлю для паритетної репрезентації позицій обох статей. Між тим кожний із підходів декларує переконання у здатності демократичного режиму до трансформації у бік максимально повної та паритетної репрезентації інтересів різних груп, зокрема й гендерах. А ліберально-демократичний ідеал юридично гомогенного суспільства «рівних прав» заступається значно складнішою композицією плюралістичного суспільства «різних прав». Тобто рівність і справедливість досягається за умови правової підтримки груп з різним потенціалом можливостей.

Звісно, така модель демократії для свого упровадження потребувала переосмислення багатьох усталених понять та суспільних феноменів, як от: політика, влада, рівність, громадянство тощо. Феміністки чітко усвідомлювали, що для викорінення патріархальних ідеологічних установок і традиційних усталених практик, потрібно підважити сам фундамент організації публічного життя, тобто – політики. Тому теоретичні дискусії щодо неадекватності прагнень витлумачувати сутність і рамки сучасної політики за стандартами попередніх епох, стали справжнім викликом для традиційної політичної науки.

На думку Керол Пейтман досягти широкого активізму громадян, де кожен здатен впливати на своє життя та життя оточуючих людей, можна лише за умови нового тлумачення самої політики, яка долатиме усталені межі функціонування урядів. Вона стверджує, що поняття суспільства участі вимагає поширення «політичного» на сферу, які не належать до національних держав². Тим самим створюється ґрунт для переоцінки ролі та значення участі у організації діяльності індивідів на робочих місцях та в громадському секторі. Така діяльність одночасно розглядається і як доступна форма та метод впливу на прийняття рішень та досягнення реальних змін у повсякденному житті, і як школа «демократичної участі» громадян на національному рівні, і як моральна реабілітація самої демократії, яка у такий спосіб забезпечує можливість реалізації принципів народовладдя.

Якщо ж взяти до уваги, що предмет політичної науки, за влучним висловом Дітер Нолен (D.Nohlen), є співіснуванням людей як громадян, то очевидним стає роль включення дихотомії «приватне-публічне» у міркування про конструювання громадянського статусу та її політики в цілому. Суспільний устрій, що формувався на засадах виключення жінок зі сфери публічного (або ж і «виключення» жіночої підпорядкованості як передумови автономності чоловічого громадянства – за Керол Пейтман) продовжуємо і далі відтворювати в ідеологемах та практиках ідею політичної нерелевантності жінок. «Цей лад, за висловом Клавдії Мюнцинг (C. Muenzing), постійно генерує стереотипи статевих ролей, які виявляються також і в боротьбі за особисте та суспільне життя»³. Досвід феміністичного акціонізму продемонстрував, що класичні електоральні механізми розширення представництва жінок у політичних інститутах не здатні забезпечити ані кількісної паритетності статей, ані наділення жінок реальним впливом у прийнятті рішень. Тому конструювання світу жінки і чоловіка в рамках зруйнованого протиставлення приватного та публічного, що визначало диференціацію репродуктивних та публічних статевих ролей, і формує умови побудови відносин громадян на нових засадах, що позбавляють жінок статусу «другорядних» громадянок.

Аналогічні закиди висловлювалися і стосовно необхідності реконцептуалізації влади, що традиційно говорила «чоловічим голосом» і відображала чоловічі інтереси та уявлення. Мері В.Бірд (Mary Beard) у статті «Жінки і влада. Маніфест», наголошуєчи на відстороненні жінок як групи (на відміну від нечисельних індивідуальних прикладів) від влади, підтверджує тезу про недостатність покладання лише на розширення політичної репрезентації жінок. Адже перебування жінок у структурах, що споконвіку функціонують за чоловічими «лекалами», цілком ймовірно може

¹ Муфф, Шанталь (2001). *Фемінізм, гражданство и радикальная демократическая политика. Введение в гендерные исследования. Часть II: Хрестоматия*. Харьков: ХЦГИ; Санкт-Петербург: Алетейя, 232.

² Pateman, Carole (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press, 106.

³ Політика и личность (2012). Харьков: Гуманитарный центр, 79.

виявиться неефективним та, навіть, скомпрометувати саму ідею паритетності статевого представництва. Тому потрібно дбати не лише і не стільки про обіймання жінками посад, скільки про зміну самих структур влади, а значить владу потрібно переосмислити, позбавляючи її суспільного престижу. «Думати спільно про владу тих кого ведуть, а не лише лідерів. І головне – думати про владу як про визначення чи навіть діеслово («правити»), а не як про об'єкт володіння»¹

Відмова від тлумачення влади як об'єкту володіння (цілком суголосна фукольдіанській ідеї іманентності влади) надасть можливість девальвувати вартість цього володіння. А це призведе до пом'якшення боротьби за владу та накреслити інші «портретні» характеристики «владоборців». І тоді жінки, що беруть у цих процесах активну участь, можливо не оцінюватимуться як «завойовниці», претендентки на зарезервовані чоловіками позиції. Тлумачення ж влади як «дечого елітарного, того, що наділяє престижем, що вимагає особистої харизми, так званих «лідерських якостей»² прирікає жінок на наслідування «чоловічих» тактик та методів. Розуміння ж влади як інституційної можливості управляти, а не правити, формувати альтернативи, а не безапеляційні вимоги забезпечує іншу конкурентну перспективу для обох статей. Врешті, дилема у питанні того, що потрібно змінювати – визначення влади чи самих жінок, «вписуючи» їх у чоловічу модель влади, розв'язується категорично: саме переосмислення влади відкриває можливості конструювання відносин агоністичної, а не антагоністичної природи, а отже сприятиме розбудові паритетної демократії.

До того ж «прагнення влади», за цих обставин, змінює свій зміст, «фемінізуючи» лідерство. В умовах масштабування формату учасницької демократії, де збільшується вага впливу на прийняття рішень чи участі у виробленні рішень через наділення правами та повноваженнями підлеглих, на низові рівні організацій та інституцій затребуються комунікативні колективістські якості, традиційно приписувані жінкам. Це, своєю чергою, призводить до послаблення усталеного упередження до жінок лідерок, яке й ґрунтувалося на переконанні у рольовій невідповідності жіночих якостей лідерським позиціям³. А отже розширення рамок ліберальної демократії сприяє і виробленню запиту на інший тип лідерства – демократичного стилю керівництва, що сприятливіший до жінок з огляду на зміст та методи лідерського управління.

Ще однією категорією, що зазнала суттєвої феміністичної критики, була – «рівність». Переосмислення «рівності» розгорнуло дискусію, що виходила за межі феміністичних студій, адже об'єктом критики стало саме ядро ліберальної демократії і її диференційна ознака – принцип рівноправності. Андроцентрична модель громадянської рівноправності, як ми вже зазначали вище, не тільки не створювала рівних можливостей реалізації своїх прав представникам обох статей, але й усталювала ці розбіжності, відтворюючи принципи універсального громадянства⁴. І хоча ліберально-демократична модель громадянської рівності мала величезний вплив на соціальну емансипацію жінок у XIX-XX століттях, на сьогодні вона мусить бути переглянута, з огляду на входження в епоху розбудови так званого соціального громадянства. Як слухно зазначає Ненсі Фрейзер (Nansy Fraser), ліберальне трактування рівності не задоволяє сучасних запитів на розширення рамок рівноправності. Науковиця називає три принципи рівності, що мають бути враховані при конституованні сучасної категорії соціальної рівності: рівність доходів, рівне право на дозвілля та рівність поваги⁵. Принаймні, саме ці три критерії найбільш обґрунтовано досліджуються у різних феміністських розвідках.

«Рівність доходів» передбачає не просто подолання гендерного розриву у доходах жінок і чоловіків, але й розв'язання похідних від цього розриву проблем: фемінізації бідності, комплексу залежності від чоловіка і, звісно, соціальної несправедливості, що виявляє себе у різній оцінці рівноякісної праці. «Рівне право на дозвілля» порушує проблему нерівного розподілу родинних

¹ Бирд, М. (2018). Женщины и власть: Манифест. Москва: Альпина нон-фикшн. <<https://ozon-st.cdn.ngenix.net/multimedia/1023986363.pdf>> (2019, березень, 14).

² Бирд, М. (2018). Женщины и власть: Манифест. Москва: Альпина нон-фикшн. <<https://ozon-st.cdn.ngenix.net/multimedia/1023986363.pdf>> (2019, березень, 14).

³ Ван Кніппенберг, Даан, А. Хога, Майкл (ред.) (2012). Лидерство и власть. Процессы идентичности в группах и организациях. Харьков: Гуманитарный центр, 158-159.

⁴ Див.: Тукаленко, І. (2017). Гендерний вимір громадянства. *Анналы юридической истории*, 1, 2, 130-136.

⁵ Фрейзер, Ненсі (2014). Після сімейного заробітку: гендерна рівність і соціальна держава. *Образ, тіло, порядок. Гендерні дослідження в міждисциплінарному спектрі*. Київ: Медуза, 207-208.

обов'язків, що прирікає жінок на так звану «другу зміну», покладаючи на них відповідальність за виконання більшості родинних потреб і турбот. Саме це і зумовлює диспропорцію у часі на дозвілля між чоловіками та жінками і позбавляє жінок права на відпочинок у рівному обсязі з чоловіками. Врешті, «рівне право на повагу вимагає визнання жінки як особистості та визнання її праці»¹ – резюмує Ненсі Фрейзер. Інакше кажучи, розвиток демократії залежить від здатності сприяти утвердженню гендерної рівності не лише у політичній, але й соціальній та економічній царинах.

Очевидно, що таке багатошарове розуміння рівності вимагає складних механізмів реалізації цієї візії і ліберальна демократія не здатна упоратися із такими викликами без перегляду традиційного підходу правового уніфіковчого регулювання. Тим паче, що не всі аспекти гендерної рівності можуть, взагалі, бути врегульованими винятково в юридичній площині, зокрема ті, що стосуються забезпечення визнання права на повагу і гідність. Проте, вже не одне десятиліття не тільки в науковій спільноті, але й міжнародному політичному середовищі нуртує переконання в тому, що правові механізми слугують каталізаторами змін в усталених культурних ідеалах та практиках. Тому переосмислення фундаментальних політичних категорій мало знайти відображення, насамперед, у трансформованому праві, що фіксувало необхідність сприяння і підтримки механізмів усталення паритетної демократії, зокрема, і в питанні гендерної рівності.

Потреба впровадження цих змін констатувалася на найширших та найповажніших міжнародних майданчиках. Зокрема, Організація Об'єднаних Націй від прийняття у 1952 році Конвенції про політичні права жінок і до Резолюції 2015 року – «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», де серед 17-ти цілей та завдань сталого розвитку визначена її ціль «Забезпечення гендерної рівності й розширення прав та можливостей всіх жінок і дівчат», систематично наголошує на цінності гендерної рівності для розбудови і розвитку справедливого суспільства. У цьому документі чітко зазначається, що сталий розвиток людства неможливий без успіхів у забезпеченні «половини людства» (жінок і дівчат) рівним доступом до якісної освіти, до економічних, політичних та трудових ресурсів, як і сприяння розкриттю їхнього лідерського потенціалу. До того ж формулювання конкретних положень цілі «Гендерної рівності» свідчить про усвідомлення комплексності проблем на цьому шляху. Всі три, зазначені феміністичною теорією аспекти рівності: на доходи, дозвілля і повагу, відображаються у цьому документі. Так, ціль 5.а. апелює до необхідності проведення реформ у галузі економіки, надаючи жінкам рівних прав на економічні ресурси, забезпечуючи їм доступ до володіння і розпорядження різними формами власності, зокрема і землі, до фінансових послуг тощо. Ціль 5.4 закликає *визнавати та цінувати* працю жінок з піклування та ведення домашнього господарства як через впровадження чи розширення зони соціальної відповідальності держави, так і «заохочуючи принцип спільної відповідальності у веденні господарства і в родині»².

У визначенні глобального порядку денного, окрім акцентування уваги на необхідності розуміння демократії як режиму, що має забезпечувати умови відкритого діалогу та можливості артикулювати свої домагання. А визнання законодавчих (традиційних для ліберальної демократії) прав на участь в політичному процесі доповнювалась формулюванням про надання *можливостей* жінкам брати активну участь в ньому. До того ж, стверджується думка про «неповноцінність» демократії, функціонуючої в умовах обмеженої жіночої активності: «Демократична суспільство потребує участі жінок для того, щоби бути по справжньому демократичним, а жінкам потрібна демократія, для того щоби змінити порядки та закони, які перешкоджають їм та суспільству в цілому досягнути рівності»³.

Отже, сучасне поняття демократії мусить ґрунтуватися на гендерній інклузії, тобто забезпечення функціонування демократичної політичної системи на умовах гендерного паритету, що є необхідною та невід'ємною складовою кваліфікації режиму як демократичного. Демократія

¹ Фрейзер, Ненсі (2014). Після сімейного заробітку: гендерна рівність і соціальна держава. *Образ, тіло, порядок. Гендерні дослідження в міжdisciplinarnomu spektri*. Київ: Медуза, 207-208

² Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (General Assembly of the United Nations). <<https://undocs.org/en/A/RES/70/1>>. (2019, березень, 14).

³ *Global Issues. Democracy. Women and Democracy* (General Assembly of the United Nations). <<http://www.un.org/en/sections/issues-depth/democracy/index.html>>. (2019, березень, 14).

в сучасних умовах не може бути патріархальною ані у плані формального закріплених переваг чоловічої статі, ані на рівні поширення традиційних стереотипних установок щодо місця і ролі жінок у суспільстві. А гендерна рівність не є ситуативним доважком до демократії, а – метою процесу демократизації, забезпечення миру, рівності та сталого розвитку. Тому феміністичні домагання до політичних спільнот та інститутів стають локомотивом фундаментальних перетворень демократії як на рівні інститутів, так і на рівні цінностей і поведінкових норм громадянської культури.

References:

1. Beard, Mary (2018). *Zhenshhiny i vlast': Manifest* [Women & Power: A Manifesto]. Moscow: Al'pina non-fikshn. <<https://ozon-st.cdn.ngenix.net/multimedia/1023986363.pdf>> (2019, March, 14). [in Russian].
2. Held, David (2014). *Modeli demokrati* [Models of Democracy]. Moscow: Izdatel's'kij dom «Delo» RANHiGS. [in Russian].
3. *Liderstvo i vlast'. Processy identichnosti v grupah i organizacijah* (2012). [Leadership and power. Identity processes in groups and organizations]. Kharkiv: Gumanitarnyj centr. [in Russian].
4. Mortimer, Ian. (2018). *Stolittya zmin. Yake stolittya bachy`lo najbil`she zmin i chomu ce vazhly`vo dlya nas* [Centuries Of Change. Which Century Saw the Most Change and Why it Matters to Us]. Kharkiv: Fabula. [in Ukrainian].
5. Mouffe, Chantal (2001). Feminizm, grazhdanstvo i radikal'naja demokraticeskaja politika. [Feminism, citizenship and radical democratic politics]. Vvedenie v genderne issledovaniya [Introduction to gender studies]. Part II.: Readings. Kharkiv: HCGI, Saint-Petersburg: Aleteja. [in Russian].
6. Pateman, Carole (2004). Feminizm i demokratija [Feminism and Democracy]. *Gendernaja rekonstrukcija politicheskikh system* [Gender Reconstruction of Political Systems]. Saint-Petersburg: Aleteja. [in Russian].
7. *Politika i lichnost'* (2012). [Politics and personality]. Kharkiv: Gumanitarnyj centr. [in Russian].
8. Tilly, Charles (2007). *Demokratija* [Democracy]. Moscow. [in Russian].
9. Tukalenko, I. (2017). Gendernyj vymir gromadyanstva [Gender Dimension of Citizenship]. *Annaly juridicheskoy istorii* [Annals of Legal History], vol. 1, no. 2, 130-136. [in Ukrainian].
10. Phillips, Anne (2006). Demokratiya [Democracy]. *Antologiya feministichnoyi filosofiyi* [Anthology of feminist philosophy]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
11. Fraser, Nansy (2014). Pislya simejnogo zarobitku: genderna rivnist i socialna derzhava [After the family wage: gender equality and the welfare state. Image, body, order. Gender studies in the interdisciplinary spectrum]. *Obraz, tilo, poryadok. Genderni doslidzhennya v mizhdyscyplinarnomu spektri* [Image, body, order. Gender studies in the multidisciplinary aspect]. Kyiv: Meduza, 205-225. [in Ukrainian].
12. *Global Issues. Democracy. Women and Democracy* (General Assembly of the United Nations). <<http://www.un.org/en/sections/issues-depth/democracy/index.html>> (2019, March, 14). [in English].
13. *Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (General Assembly of the United Nations). <<https://undocs.org/en/A/RES/70/1>> [in English]. (2019, March, 14).
14. Pateman, Carole (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge Universiry Press. [in English].